

Gyűjtő: REVÖTT FERENC

Gyűjtés ideje: 1973.

TART.: A BALATONSZEMESI ERDŐ NÉPRAJZA

13 lap, rajz

Földrajzi mutató: BALATONSZEMES

Szakmutató: VII, E

PAPÍRPARI VÁLLALAT

KISKUNHALASI GYÁRA

LELTÁRKÖZS

ÁTVETVE AZ EGYSÉGES LTK. 2345-ös TETELE ALÓL

2345

I/8/4

A balatonszemesi erdő
n é p r a j z a

A gyűjtés és feldolgozás
Erdélyi Zoltán és Morvay Péter
1965-ben összeállított
kérdőíve alapján készült

Adatközlők:

1. Török Gábor 47 éves /Tagyon/ Veszprém m. erdész
2. Benedek Lajos 66 " /Balatonszemes/ tsz.tag
3. Benedek Ferenc 62 " /Balatonszemes/ny. halász m.

Gyűjtötte és összeállította:

Reóthy Ferenc

Balatonszemes

1973.

I. Általános kérdések; erdőbirtokosság

1. Balatonszemes, Somogy megye, siófoki járás.
2. Ma 300 hektár /kb.510 kh./ állami és tsz. erdő van a helység határában. 1944-ben szintén 510 kh. volt. 1914 előtt pedig 400 kh.
3. Lásd: 1. sz.mellékletet !
4. Gyertyános, Avas.
5. A Gyertyános a mai erdő mellett terül el. Minden valószínűség szerint erdő volt. Az Avas régen védett erdő volt.Ez a terület 1945 előtt Hunyadi birtok volt.
6. Nem volt.
7. Környékünkön bánya nincs.
8. Nem.
9. Nincs.
10. Nincs.
11. A telkes jobbágyok és a házas zsellérek erdőközirtokossága.
12. A határbeli erdők felosztása 1851 - 54 között történt meg. 1945-ben 5 kh erdőt osztottak ki.
13. Akinek a legtöbb földje volt.Balatonszemes népe már Mária Terézia idejében is csak fél telekkel rendelkezett, általában fél hold erdő jutott egy embernek. /"fajizás"/
14. 6 rend=fél fertály.=/3 hold föld után/ volt egész fertályos tulajdonos is.
15. Eladósodás, váltó aláírás stb.
16. A fát minden esetben télen termelték ki.A közbirtokosok saját maguk. Ahány jog,annyi embert kellett állítani a fakitermeléshez.Ezek rendszerint családtagok,rokonok voltak. Fizetett munkásokat nem alkalmaztak.Előfordult,hogy barátságból vagy kocsifuvarért is elmentek egymásnak segíteni.
17. Sorshuzásnak,számhuzásnak nevezték.A számokat egy kalapba tették, és onnan huzzák.
18. Az erdőbirtokosság két mezőrt /csőms/ kovácsot, ~~és~~ gulyást ^{és kancsot} /apaállatgondozót/tartott. x A kiegészítést lásd a 13. oldalon

II. Erdőmunkások

1. Az erdésznek két állandó erdőmunkása van. /Régen: 8-10/
Az alkalmi munkások ~~száma~~ a szomszéd falvak lakói közül kerülnek ki. Számuk: 2-3 fő. /Régen 25-30 főt is elérte./
2. Az egyik erdőmunkás takács, a másik kőműves s. munkás volt azelőtt.
3. A munkára a kerületvezető erdész szervezi őket. A kerületvezető erdész feladatai közé tartozik:
  - a/erdővédelem, erdőtisztítás,
  - b/erdőfelújítás,
  - c/fakitermelés, szállítás, átvételezés,
  - d/oktatás /baleset, tűzvédelem/ stb.
4. A szervezet neve: csapat.
5. Nyugodtabbak, rongyosabbak. Kék munkaruhát viselnek.
6. Jelenleg csak ebben az erdőben. Régen máshova is jártak, sőt szüreteltek is.
7. Az élelmen és ruházaton /esőkabát/ kívül nem visz magával semmit. Szerszámait a melegedőben tárolja.
- 8.
9. kérdésekre a válaszon nemleges.
- 10.

III. Fadöntés

1. Pásztákra. A pászták közötti távolság legalább 50 m.
  2. Vágáspászta.
  3. a/ motorfűrész
b/ fejsze: 1. gallyazó
2. hasító
c/ rovátkolt vasék
-

gallyazó

hasító

vasék
4. A vállalat adja. /A kérgező vasat a kovács készítette./
  5. Készörtüvel, reszelővel.
  6. A favágó a fejszével ék alakú hajk-ot vág, arra merőlegesen kell a döntő vágás-t irányítani. A hajktól 2-5 cm-rel magasabban kell vágni, hogy a törési lépcső meglegyen. Erre azért van szükség, hogy a fa vissza ne csusszon. A döntés előtt

2 cm-t fűrészeletlenül kell hagyni. Régen a döntés előtt kiáltani kellett, hogy dül a fa. A fa kétszeres hosszában senki sem tartózkodhatott.

7. motorfűrészszel és gallyazó fejszével.

8. Értéki sorrend: hossza m-ben   átmérője cm-ben

a/rönk	2	18
b/bányafa	0,80 - 5	9 - 22
c/pillérfa	1,50 - 2,40	12 - 22
d/fagyártmány	0,60 - 1,90	16 -
feldolgozási fa		
e/papirfa	1	8 -
f/farostfa	1	3 -
g/tüzifa	1	6 - től fölfelé
h/ágfa	1 - 3-ig	5 - 1g.

9. A tűzifát sarang-ba rakják. /hossza: 1-50 m-ig, szélessége:

1 m, magassága 1,35 m vagy ennek többszöröse./

A szerfát máglya-ba rakják.

Az illetményfát erdei ürméter-be. /100x100x135 cm/

Az ágfát rakat-onként különítik el.

IV. Faközelítés és szállítás

1. A kivágott fát a fadöntés helyétől a rakodóhelyig azok viszik, akik a fadöntést végezték. Ezt a távolságot nevezik közelitésnek. Ettől a helytől a gépkocsi v. vontató el tudja szállítani a fát.
2. Kézi erővel láncsal v. szánkóval huzatják.
3. Csak lóval vontatnak. A fa bütü-jére kötik a láncot és úgy huzatják. Pőre kocsival, /csak a nyújtó és négy kerék, de előfordul, hogy csak az első két kereken./ télen szánkóval. Ma közelitő kerékpárral.
4. A közelitett fát erdei rakodó helyen sarangba rakják.
5. A fát régen fuvarosok szállították. Ma gépkocsival, traktorral és tsz kocsikkal szállítják.
6. A helység lakói közül ma senki sem foglalkozik állandóan fafuvarozással. 15-20 évvel ezelőtt 15-20 fuvaros is.

7. A fát a felhasználás vagy a tovább - szállítás helyéig Dut-
ra traktorral.
8. A rakodás rakodógéppel, markolóval történik, de kézi erővel
is rakodnak még. A kézi rakodásnál használják az un. legafát,
mely 3 m hosszú és 10-12 cm átmérőjű fatörzset jelent. Ezen
gurítják fel a fát a vontatóra, illetve a szállítóeszközre.
Ezenkívül használják még a rakoncát, mely 1-1,5 m hosszú és
5-7 cm átmérőjű ág, mely azt a célt szolgálja, hogy maga-
sabbra lehessen rakodni. Négy-nyolc rakoncát használnak a
rakodásnál.
- Az ágfa rakodásnak egyik módja, hogy a két kocsioldalt lánc-
cal kötik össze. A láncot megfeszítve egy csaptató-val az
egyik lócsőhöz kötik. A csaptató rendszerint kóris vagy akác-
ág 2,5 m hosszú és 5-6 cm átmérőjű darabja.
9. 1950 előtt magánfuvarosok dolgoztak. Szervezetük nem volt.
10. A fuvarosok viselete semmiben sem különbözik ma már a töb-
bi falusi embérértől. Egyéni felszerelése: tarisznya /ma akta-
táska/ kis fejsze. Általában szeretik a bort, hangoskodó embe-
rek.
11.
12. Válaszom nemleges.
13.

V. A fa felhasználása, értékesítése

1. Mit készítettek?

- a/ épületfa
- b/ talpfarönk
- c/ szekér
- d/ szán

2. Milyen fából?

- fenyő
- tölgy
- akác, szil
- tölgy, kóris, szil,

Helyben értékesítették, alkalomszerűen.

3. A cigányok ma is készítenek. /tavasztól ősziig a nagyobb da-
rabokat, a kisebbeket télen is./

Mit készítettek?

Milyen fából?

- a/ teknő /forrázó, bélbontó,
dagasztó, főzőasztó/
b/ melence
c/ lapát /hólapát, sütőlapát/
d/ főzőkanál

nyár
nyár, fűz
nyár
hárs

4. Saját használatra majdnem minden parasztember, valamint a faragóemberek./általában a téli hónapokban/

Mit készítettek?

Milyen fából?

- a/ szekér, szekéralkatrész
b/ szán
c/ épületfa
d/ teknő
e/ szerszámnyél
f/ bontószék
g/ létra
veszősöprűt

akác
tölgy kőris, szil
fenyő, akác
nyár
Lásd: 7. kérdés
tölgy
fenyő, akác
faaggal - vörösfenyő, som

5. Keresztet bográr és asztalos készít és készített. Tölgy és akácfából.

6. A felnőtt készíti a gyermeknek:

- a/ szánkó
b/ kiskocsi /Rákosi-szekér/
c/ bakszekér /fonott/

A gyermek készíti önmagának:

a/ hajó	különböző játékokhoz:	hokibot	kempósbót
b/ nyíl		hajdina polgár	"
c/ kard		csülközés	három águ
d/ falabda, korong			

7. A szerszám neve:

a fa neve:

- favilla
kasza
gereblye
ásó
kapa

kőris
hárs, juhar, bálvány
kőris
kőris, akác, bodza/borza/
juhar, hárs, szil

8. A kocsi, a szán és alkatrészeit akác, kőris és szilfából készítik.

9. Fenyő, tölgy, akác, hárs.

10. nincs. /Rád-pusztán egy méhes készült így./

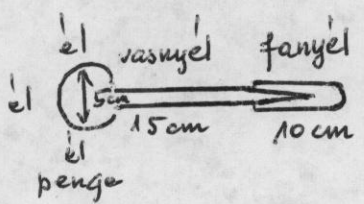
11. Nem.

12. Akác, fenyő.

- 13. Háromlábú szék, prices.
- 14. Csak a bányafát használják fel nyersen, a többit szárítás után. A fát füstölik, égetik, kátrányozzák, ujabban festik is.
- 15. Hamuluggal is is mostak. Akác és cserfa hamuját használták fel. Surolásra, szappanfőzésre is használták./ Kőröshegyen az 1864-es térképen megtalálható a "hamuzsir" égető. A ház még ma is áll a szeszfőzde szomszédságában./
- 16. Nem.
- 17. Nem.
- 18. Nem.
- 19. Régen szokás volt, ma már nem. Szegény asszonyok gyűjtötték. Kötéllel kötötték át, és a hátukon/hozták/ vitték haza.
- 20. "Lucsi" Ebadásra nem készítik. Az erdeifenyő gyökeréből "készül". "Zsirosfá"-nak is nevezik.

VI. Erdei melléktermékek gyűjtögetése és felhasználása

- 1. A cserfa kérgét hántolták, kérgezték. Cserzésre. Vonókéssel és kérgezővassal. Kétféle kérgezővas van. Egy hosszabb nyelvű, mellyel a bányafa kérgét hántolják. Egy rövid nyelvű, amellyel a tölgy kérgét egyben fejtik le.

- 2. Nem használták.
- 3. A juhar és a nyirfáét. Áprilisban. Meg, illetve belefurtak a fa törzsébe. A kifolyó édes levet megitták.
- 4. 1953 körül a magyar gubacsot gyűjtötték. /a zsiros gubacsot nem./ Kézzel szedték. Bőrgyárak részére. Cerszömörécét nem.

5. A fa neve	mikor szedték	milyen célból	hogyan	
tölgy	ősz	csemete	kézzel	makk
cser	ősz	erdő felújítás	"	"
fenyő	tél	vadak étetése	"	"
		telepítés	"	a toboz magját

6. Erre már senki nem emlékezett.
7. Igen. 1942-1965-ig. A fenyőfát télen kérgezővassal, fakaparróval durván lekaparták. Májusban bécsi gyaluval megmetszték a főeret, és ettől kezdve kéthetenként új metszést ejtettek a fa kérgén. Egy kis félkör alakú fémlap segítségével cserépbe csorgatták a gyantát.
8. Nem gyűjtötték.
9. Nem.

10. A növény neve   népi neve   Mikor gyűjtik? Milyen célból?

alma	vadalma	jun.	étkezés, vetőmag
cseresznye	madárcseresznye	jun.	" "
berkenye	fojtós berkenye	szept.	" "
vadkörte	ua. /	szept.	" "
barkóca	uaa /	okt.	" "
som	ua.	szept.	lekvár
galagonya	ua.	nov.	konzervipar, tea
kökény	ua.	nov.	konzervipar
szeder	lőszeder	aug.	lekvár
csipkebogyó	hecsedli, bicske	szept-től	lekvár, tea
mogyoró	ua.	szept.	étkezés
bodza /fekete/ /gyalog/	borza	nyár	pálinka

Ebben az erdőben cseresznye, galagonya, szeder és bodza állománya a legnagyobb. Rendszerint kézzel gyűjtik.

11. Akié az erdő. A vadgyümölcsfákat nem jelölik meg.
12. Igen.

13. Minek használják?   A növény neve: Hogyan?

étel, ital	galagonya, csipke	aszalás, lekvár
bor	csipke	erjesztik
ecet	vadkörte	erjesztik
pálinka	bodza	kifőzik
szörp	szeder, csipke	főzik, erjesztik
gyógyszer	csipke, galagonya	aszalják

A vadgyümölcsök fogyasztása a gyógyítással kapcsolatos. Vitaminokat tartalmaz. Ilyen eszközök már nem találhatók.

14. Csak egy pár fa található. Októberben szedik a termését, kézzel.
15. A hiedelem az, hogy meggyógyulnak tőle. Egy-két dalra emlékeznek. Kék a kökény recece, ha megérik fekete, Csipkebokorban jöttem én a világra, Csipkefa bimbója, stb.

VII. Gyógynövények, gombák stb. ismerete, gyűjtögetése

1. A növény neve latin neve 2. Mit gyógyít? Melyik rész?

hóvirág	Galanthus nivalis		
csalán	Urtica dioica		
erdei pajzsika	Dryopteris filix-mas		
gyöngyvirág	Convallaria majalis		
borostyán	Hedera helix		
komló	Humulus lupulus		

kakukkfű	Thymus montanus	szélbántalom	
utifű	Plantago lanceolata	sebre	levél
erdei szamóca	Fragaria vesca	bélhurut	levél
szeder	Rubus caetius	tea	levél
erdei ibolya	Viola alba	ideg, vérnyomás	virág
tövises gilice	Ononis spinosa	vese, reuma	gyökér
/iglic v. gilice			
tövis/			
mecekefű	Melitis grandiflora	izgató hatás	levél /tea/
somkóró	?	gyomor, bél, fekély visszérgyulladás	
ezerjófű	Centaurum minus	gyomorbántalom	
citromfű	Melis officinalis	idegerősítő	
cickafark	Achillea millefolium	étvágyserkentő	
boróka	Juniperus virginiana	reuma	termés
gyalog bodza	Sambucus ebulus	izzasztó	virág
cserszömörce	Cotinus coggygria	fogyó	levele
hársfavirág	Tilia	tea	virág

2. Egy-két idősebb asszony. Saját részére.

4. Nem gyűjtenek eladásra.

5. Vadrózsát oltáshoz, egypár erdei virágot saját kertjébe/
virágot szerető emberek.

6. Diófalevelet festékanyagként. /régebben/

7. A gomba neve	népi neve	hol terem?
róka gomba	nyul gomba	
tinoru	vargánya	tölgyes, cseres
galamb	galambica	
császárszár	tojás gomba	
kucsmagomba	szömöre	
májusi pereszke	Szent György gomba	
mézzsinű gyűrűs		
tölcsérgomba	tölgytuskó-gomba	tölgytuskó
szegfűgomba	csibegomba	
rizike	fenyőgomba, fenyelé	
közönséges ózláb gomba	?	
?	földi giva	akác
?	laskagomba	csertuskón
?	pöfeteg	

Legtöbb a vargánya, a szegfűgomba és a mézzsinű gyűrűs tölcsérgomba

8. Ha kettétörkk a mérges gombát elszineződik, meglilul. Ha kés-
sel vágják ketté a kés is meglilul. A vargányánál a mérges
gombának nyulánk a szára, az ehető tömzsi, majdnem hordó
alaku. A mérges gombát nem lehet fogyaszthatóvá tenni.
9. Erdei munkások, falusi emberek, fonott kosarakba. Frissen
és aszalva használják fel. Nem adják el.
10. Aszalás, szárítás.
11. Levest, rántják, gombapörkölt, tojásos gomba, tejfölös má-
rással.
12. Nincs.

VIII. Népi faismeret és fával kapcsolatos néphagyomány

1. A fa neve: népi neve:

cser	cser
tölgy: kocmányos	tőfa
kocsánytalan	
vörös	
molyhos /erdőszélen/	
akác	akác
erdeifenyő	vörösfenyő
vörösfenyő	kopaszfenyő
kóris	kóris
juhar	ihar
bálványfa	ecetfa
cserszömörce	cserszömörce
bükk	bükk
2. tápanyag, napfény, eső.
3. ---
4. A tölgy 3-400 évig is. A szil valami "vész" miatt néha már
tiz év alatt is elpusztul.
5. Jegénye 30 m magasra is megnő. Eléri ezt a magasságot egy-
egy kóris vagy fenyő is. A talaj, a táperő és a természet.
6. A fenyő, mert örökzöld.
7. Az akácot, mert gyorsan nő, felhasználási köre kiterjedt,
tartós, nyersen is ég.
8. A sorrend ez: bükk, gyertyán, cser.
9. A nedvességet a fűz és a magas kóris, a szárazságot a virágos

kőrís és a cser. A hideget minden fa egyformán bírja.
10-15. Ezekre a kérdésekre válaszom nemleges.

IX. Erdei méhészet.

1 - 10. Válaszunk nemleges.

X. Népi madárismeret, madarászat

1. A madár neve:

Népi neve:

harkály	fakopács
kuvik	halálmadár /erdőszélen tartózkodik/
örvös galamb	---
vadgerle	---
sárgarigó	---
fekete rigó	---
cinke	---
egerészölyv	egerésző ölyv
szajkó	---
mátyásmadár	---
szürkevarju	kánya
galambászhéja	---
karvaly	---
kakukk/madár/ fácán	---
fogoly	---
szalonka	snycf
szarka	szarka

2. Örvös galamb: Megölték szegénykét
Kivették szívét
Cintányérba tették
Urak elé tették

sárgarigó: Huncut a biró

vadgalamb: Nyuzzuk, nyuzzuk

varju: Kár, kár

cinke: Kis cipő, kis cipő
Tutyi kő, tutyi kő
Kicsit ér, kicsit ér

3. A kakukk addig szól, amíg az első képét meglátja.
Ha a kuvik megszólal, meghal valaki. *szarka*

4. A gyerekek saját maguk szórakozására. A kártékony madarak
tojását is kiszedik. A szürkevarju és a szarka lábáért
még ma is pénzjutalom jár.

5. Fácánt és foglyot.

6. Cigányok és szegények.
7. Levesnek és paprikásnak.
8. Tavasszal. Megfigyelik, amikor kirepül a fészkből.
9. Csapda vagy tányérvas. /Két fékkörives fogazott vaslemez. Rugóval működik. Ha a madár vagy vad belelép, összezsúpódik./
10. Fácántojást keltetés céljából.
11. Szalonka és mátyásmadár tolla kalap mellé.
12. örvösgalamb
vadgalamb
egerészölyv
harkály
sárgarigó
fekete rigó
/a kuvikot is bizonyos mértékben ide sorolhatjuk./
- rovarirtás
gyommagvak
lárvák
bábok pusztítása, irtása
13. szajkó
mátyásmadár
szürkevarju
galambászhéja
karvaly
kakukk
szarka
- fészekrabló
fácán, énekesmadár tojását,
madárfiókáit eszi
apróvadat eszik
ragadozó
madárevő
fészekrabló
apró vadat, csirkét eszik
14. A cinke és a varju megjelenik időváltozásra lehet számitani, hidegre fordul az idő.
A kuvik megszólalása, halált jelent.
15. --- Nincs
16. A csemetekertben, ujonnan telepített fenyvesekben ostorral durrogtatnak, csattogtatnak, hogy elzavarják a verebeket, madarakat, hogy fel ne egyék az aprómagot, illetve az elvetett magot.

XI. Népi állatismeret, vadfogás

1. Szarvas, őz, vaddisznó, róka, borz, mókus, nyul, üregi nyul, nyest, pele. Ezek közül csak kettőnek van népi neve.
pele /pöle/ üregi nyul /kinigli/

2. Elsősorban vadásszák, de fogják hurokkal is. Csalogatják sippal és különböző csalival. /Pl. szarvból készült kürttel.
3. Nem.
4. Nem
5. A borzét igen. Erdei munkások, a vadór. Füstöléssel, kőgyertyával, Gereznájáért, és azért hogy elpusztítsák.
6. A vadór télen. A csalétek legtöbbször hus vagy tojás. /sztrichnin/ Ragadozó madarak és róka ellen.
7. Hurok, esetleg puska is. Odvas fában, erdőszélen.
8. Az őzgidát, mert gyámoltalan.
9. Igen. A vadásztársaság. Minden évben kettőt-hármat. Előre tervezik, hogy melyik részt vadásszák. Az erdőszélen találkoznak. Hajtással kezdődik. Minden vadász mellett 2-3 hajtó van. Három-négy hajtás is van. Egy-egy hajtás kb 50 hold nagyságu. Ebéd után folytatódik a vadászat, illetve a hajtás. A vadászat végén elosztják a lőtt vadat. Általában télen, nov. dec. jan. hónapokban vadásznak.
10. Szőnyeg, nadrág, kesztyű, kabátbélés, prém, stb. Lefejtik, deszkára huzzák vagy szegeznek. Száritás után oltott mésszel, sóval, timsóval készítik ki.
11. A vadlibák huzásából. Ha megjönnek, megenyhül az időjárás. Ha délre huznak, enyhül, ha keletre huznak, hideg lesz. Ha "keveresznek", hó lesz.
12. A nőstény borz hanyatt fekszik. A bak megrakja kukoricával, a farkánál fogva huzza. Ez a "borzszakér". Rózsa bácsi/olyan/hatalmas kigyót látott, ijedtében levágta a kigyó fejét. Három liter zsirja lett, gyógyszernek eladták. /Olyan hatalmas volt, hogy a kismalacokat is elvitte és megette.
13. Nem.

14. Nyulból: vadast, pörköltet, fasiozottat, tejfölösen,
fokhagymával, szalonnával "spékelve".

nyulbelsőségből vadbecsinált levest.

vaddisznóból: sültet, kolbászt, fiatal malacból rántott

szeletet is.

szarvasból, őzből: vadast, pörköltet, fasiozottat.

fácánból: levest, sültet és vadász módra.

Kiegészítés:

I/18. A kanász és a gulyás is minden számos állat után /két malac egy számos állatnak számított/ egy "felöntő" rozst /kb. 12 kg/ 3 l buzát kapott. Ezenkívül egy hold földet és 8 méter fa volt az illetménye.

A mezőőr egy hold föld után egy kéve gabonát kapott.

A kovács egy fertály /80 kg/ gabonát. Műhelye a templom szomszédságában volt.

1951 után minden járandóságot pénzben fizettek.

